

УДК 14(430) “19” Ю. Габермас

КОНЦЕПЦІЯ ДЕЛІБЕРАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ Ю. ГАБЕРМАСА У КОНТЕКСТІ ПОЛЕМІКИ МІЖ ЛІБЕРАЛАМИ ТА КОМУНІТАРИСТАМИ

Сніжана Мамчак

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: snizja@ukr.net*

Розглянуто полеміку між лібералізмом та комунітаризмом як двома найбільш впливовими течіями у сучасній соціальній філософії. Встановлено теоретико-методологічні межі лібералізму та комунітаризму. Розкрито специфіку концепції деліберативної демократії у порівнянні з лібералізмом та республіканізмом за такими ознаками: концепт громадянина, поняття права, специфіка процесу формування політичної волі громадян. Акцентовано на епістемному статусі політичної деліберації.

Ключові слова: деліберативна демократія, комунітаризм, лібералізм, республіканізм.

В умовах сучасної суспільно-політичної кризи, викликаній зростанням незадоволеності діючою на даний момент представницькою моделлю демократії, зростає увага до деліберативної демократії як альтернативи існуючому політичному режимові. Вагомий внесок у розробку цієї моделі здійснив Ю. Габермас, який формує власне розуміння змісту деліберативної політики, виходячи з порівняльного аналізу лібералізму та республіканізму. Суперечність між лібералізмом та республіканізмом, яка є характерною ознакою американської політичної культури, викликала жваву дискусію між прихильниками ліберального (Р. Нозік) та неоліберального (М. Фрідмен, Дж. Ролз, І. Берлін, Р. Дворкін, Ф. Гайєк) табору з комунітаристами (Е. Макінтайр, М. Сендел, Ч. Тейлор, М. Волзен, Б. Бербер, М. Вельцер).

Мета статті – проаналізувати концепцію деліберативної моделі демократії Ю. Габермаса крізь призму полеміки між лібералізмом та республіканізмом.

Початком дискусії вважається вихід у 1971 році “Теорії справедливості” Дж. Ролза, яка викликала значний резонанс у світовому науковому співтоваристві. У межах цієї роботи автор намагається на новому теоретичному рівні переосмислити теорію суспільного договору, наголошуючи на тому, що добре впорядкований соціальний устрій повинен не лише бути здатним забезпечити блага для кожного, а й відповідати загальним принципам справедливості, які:

- поділяє кожен, будучи при цьому впевненим, що їх дотримання є обов’язковим для усіх;
- реалізуються базовими соціальними інститутами.

Приймаючи деонтологічну настанову Дж. Ролза стверджує, що його теорія є ідеально-типичним випадком і не може бути розглянутою як сума конкретних поглядів та міркувань щодо питань справедливості, якими послуговуються окремі суб'єкти. Мислитель здійснює спробу раціонального обґрунтування принципів справедливості, рівною мірою прийнятних для всіх у так званій вихідній ситуації. Мова йде про теоретично змодельовану ситуацію, у межах якої автономно діючі суб'єкти, стоять перед вибором принципів справедливого співжиття. Умовою того, що обрані у початковій ситуації принципи справедливості не будуть слугувати реалізації інтересів окремих груп чи осіб є завіса незнання, яка приховує від учасників зміст концепцій блага, на які вони орієнтуються, їхній соціальний статус, вподобання і таке інше. З погляду Дж. Ролза, відсутність подібних знань зробить можливим досягнення рішень, які однаковою мірою відображатимуть інтереси усіх, позаяк, не знаючи власної концепції блага, місця у соціальній ієрархії, кожен орієнтуватиметься за максимізацію соціальних благ.

Вимозі симетричного розподілу ролей між суб'єктами суспільно-політичного процесу, згідно із задумом мислителя, відповідають два наступні принципи справедливості, пріоритетність реалізації яких відображає послідовність їхнього викладу:

1. кожна людина повинна мати рівні права щодо широкої схеми основних свобод, яка є суміжною з подібною схемою свобод усіх;
2. соціальні та економічні нерівності повинні відповідати двом основним вимогам. По-перше, усі нерівності соціального чи економічного характеру допустимі лише у тому випадку, якщо вони відповідають інтересам найменш забезпечених верст населення. По-друге, будь-яке становище чи посада мають бути доступними для всіх

Розроблені Дж. Ролзом принципи базуються на засадах раціонального прийняття та егалітаризму, а, отже, мають універсальне значення. Теза про універсальний статус моральних принципів викликала неоднозначну оцінку у науковій спільноті, яка може бути визначеною через різний ступінь градації: від схвалення (Ю. Габермас) до цілковитого неприйняття (комунітаристи). Розбіжність у поглядах передусім зумовлена приналежністю до різних філософських традицій. Дж. Ролз, як і Ю. Габермас стоїть на позиціях морального універсалізму І. Канта, тоді як комунітаристи у своїх наукових розвідках орієнтуються на Аристотелеву етику доброго життя. Позаяк, відмінність у підходах носить парадигмальний характер, комунітаристська критика лібералізму повинна бути представленою як альтернативний погляд на природу моралі.

У своїй праці "Чи є патріотизм чеснотою?" [4] Е. Макінтайр наводить п'ять рис сучасної моральної філософії, найбільш яскравими представниками якої є утилітаристи та кантіанці:

1. мораль складають правила, з якими в ідеальній ситуації погодиться кожна розумна істота;
2. моральні правила обмежують конкуруючі інтереси і є рівноважними щодо них, позаяк сама мораль не виражає жодного конкретного інтересу;
3. ці правила знаходяться також у рівноважному стосунку до конкуруючих поглядів на предмет того, який спосіб життя є найбільш достойним;
4. кожна людина вважається автономною моральною одиницею і може виражати переконання лише однієї особи;
5. усі носії моралі виражають однаково прихильність до її норм, незалежно від приналежності до тієї чи іншої суспільної групи.

Цьому абстрактному універсалізму сучасної моральної теорії Е. Макінтайр протиставляє власне розуміння моралі, представлені через зв'язок зі спільнотою, у межах якої вона набуває значущості. Більш широке визначення моральної теорії пропонує і Ч. Тейлор: “Насправді я хочу розглянути трохи ширший діапазон поглядів, ніж той, що, зазвичай, включають до сфери “моралі”. Окрім наших понять і реакцій, пов'язаних з такими речами, як справедливість і повага до життя інших людей, добробут і гідність, я хочу також дослідити, як ми розуміємо підстави своєї власної гідності, і розглянути деякі питання про те, що надає нашому життю сенс і що уможливує наше самоздійснення... Краще сказати, що йдеться про з'ясування причин, завдяки яким життя є вартим того, щоб його прожити” [7, с. 15].

Мораль у її широкому розумінні, репрезентованому комунітаристами дає змогу вивити деякі обмеження Ролзової теорії. Йдеться, зокрема, про те, що Дж. Ролз пропонує звужене бачення суспільства як суми інтересів автономно діючих індивідів, кожен з яких наділений власними життєвими планами та переконаннями щодо доброго життя, ігноруючи при цьому існування певної концепції блага, притаманної спільноті у цілому. “Такий брак ідентифікації, – на думку Ч. Тейлора, – може відтворювати атомістичний світогляд, в якому люди починають розуміти суспільство суто інструментально” [9, с. 96]. На наш погляд, представлені зауваження є слушними, оскільки, індивідуалістична ліберальна перспектива може в кращому випадку запропонувати загальні правила регуляції міжперсональних взаємин, однак, вона не здатна забезпечити відчуття спільності між людьми. А відтак постає питання про можливість, побудованого за ліберальними принципами суспільно-політичного устрою, протидіяти реальним загрозам демократії. Чи слугуватиме захист суб'єктивних прав вагомим аргументом для опору диктаторським режимам? Відповіддю на поставлене запитання може слугувати думка Ч. Тейлора, який вважає, що “розумний егоїзм у чистому вигляді ніколи не спонукав достатньої кількості людей, здатних створити реальну загрозу деспотам і путчистам. І, на жаль, завжди бракуватиме людей, що керуються універсальними принципами, без домішок особистих ідентифікацій, моральних громадян всесвіту, стоїків та кантіанців, які могли б зупинити цих злочинців” [8, с. 463].

Втім, позиція комунітаристів, яка пов'язує життя людини з певною концепцією блага, що спрямовує індивідуальні життєві історії до певного телосу є далеко не завжди настільки переконливою. Одразу постає зустрічне питання, чи не натрапляє комунітаризм, який за основу аналізу різних спільнот бере концепцію Аристотеля, на внутрішню суперечність, зумовлену тим, що аристотелізму, який виник за конкретних історичних умов відводиться роль універсальної моделі? Для того, щоб бути послідовними комунітаристам треба принаймні показати, що робить цю модель прийнятною у сучасних умовах. Інше важливе заперечення проти комунітаризму може стосуватися того, у який спосіб можливе мирне співіснування спільнот, кожна з яких керується власними імперативами, які не претендують на універсальний статус, а тому можуть конфліктувати між собою. На цьому моменті, зокрема, зосереджується К.-О. Апель, акцентуючи увагу на тому, що комунітаризм не здатен обґрунтувати універсальні регулятиви людської поведінки. “Наслідком цього є те, що вони вимушені або відмовитися від будь-якого обґрунтування стандарту раціональності чи принципів, або редукувати обґрунтування цього стандарту – наприклад істинності та нормативної правильності – до партикулярного стандарту раціональності” [1, с. 382]. На думку, К.-О. Апеля труднощі комунітаризму долаються етикою дискурсу, яка звертається не до партикуляризму локальних спільнот, а ґрунтується на визнанні необмеженої спільноти

мовців, пов'язаних між собою мережею симетричних відносин. Водночас, прихильники етики дискурсу не заперечують вагомості критичних зауваг, адресованих Дж. Ролзу комунітаристами, теорія якого становить неабиякий інтерес для них самих.

Виступаючи у ролі третьої сторони у дебатах між комунітаристами та лібералами, Ю. Габермас розробляє модель деліберативної політики, яка протиставляється як ліберальній, так і республіканській позиції. “Цей вид демократії має наслідки для тієї концепції центрованого у державі суспільства, від якого відштовхуються традиційні моделі демократії. Відмінності виявляються як у ліберальній концепції держави-охоронця економічного суспільства, так і у республіканській концепції державно-інституалізованого традиційного суспільства” [13, S. 358].

Представлені концепції Ю. Габермас порівнює за такими параметрами: концепт громадянина, поняття права, специфіка тлумачення процесу формування політичної волі громадян. Передусім, філософ акцентує на відмінностях у трактуванні суті демократичного процесу. Так, ліберали дотримуються строгого розмежування держави як апарату публічного управління та суспільства, яке вони подають у вигляді системи, структурованої ринковими механізмами, яка об'єднує приватних осіб. Відтак політика, яка репрезентує політичну волю громадян головним своїм завданням має реалізацію приватних інтересів. “З погляду ліберального індивідуалізму, спільнота – це просто арена, на якій кожен індивід реалізує свою власну самозамкнену концепцію доброго життя, а політичні інституції існують задля того, щоб забезпечити такий рівень порядку, який робить цю автономну активність індивідів можливою” [3, с. 288]. Водночас, державний апарат спеціалізується на досягненні колективних цілей. На противагу цьому, республіканізм пропонує погляд, згідно з яким, політиці відводиться роль визначального чинника усупільнення громадян. Політична участь формує серед членів спільнот відчуття солідарності та взаємної поваги один до одного. Власне кажучи, солідарність виступає у даному випадку як ще одне джерело суспільної інтеграції, поряд з державою та ринком. “Сучасні суспільства мають у своєму розпорядженні три ресурси, завдяки яким вони можуть задовольнити свою потребу в управлінні: грошима, владою, солідарністю” [12, с. 107].

Відмінності у підходах обумовили різне трактування ролі і статусу громадянина. З позиції лібералізму, роль громадянина визначається мірою суб'єктивних прав, які є негативними за своєю суттю, тобто забезпечують відсутність зовнішнього примусу стосовно індивіда. Республіканське визначення статусу громадянина не обмежується гарантуванням негативних прав приватним особам. Воно також передбачає визнання за громадянином позитивних прав, таких як право на політичну участь та комунікацію.

Поряд із відмінністю у трактуванні статусу громадянина та специфіки правового процесу лібералізм та республіканізм пропонують також різне бачення природи політичного. Ю. Габермас порівнює ліберальне розуміння політичного процесу із специфікою функціонування ринкових механізмів, зосереджуючи увагу на характерному для лібералізму визначення політики як своєрідного змагання між акторами, ціллю яких є зосередження влади у своїх руках. На противагу цьому республіканізм відмежовується від подібних аналогій, розглядаючи формування політичної думки та волі як самостійний процес, побудований на засадах політичної комунікації.

Очевидно, що позиція республіканців є ближчою Ю. Габермасу, проте, він все ж приймає критичну настанову щодо неї, вказуючи на її сильні та слабкі сторони. Німецький

мислитель поділяє радикальний демократичний пафос республіканізму, який на протигагу лібералізму, вбачає у спільноті не лише ситуативно створену єдність з метою досягнення компромісу між приватними інтересами, а здатних до самоорганізації індивідів, поєднаних мережею комунікативних зв'язків. Водночас, філософ вважає, республіканську модель надто ідеалістичною, позаяк вона робить демократичний процес залежним від чеснот громадян, які прагнуть певного колективного блага, звужуючи у такий спосіб політичний дискурс до етичного. Ю. Габермас, звісно, не заперечує тієї обставини, що колективне саморозуміння є складовою політики, однак, він схиляється до думки, що в умовах світоглядного та соціокультурного плюралізму, гетерогенні інтереси окремих груп та спільнот, не можуть бути представленими через співвіднесення з певною концепцією блага, позаяк, жодна з них не є репрезентативною стосовно людства у цілому. "Ці інтереси та ціннісні орієнтації, які перебувають у межах одного і того самого цілого у стані конфлікту між собою без будь-якої перспективи на досягнення консенсусу, потребують зрівноваження, чого не можна досягнути з допомогою етичного дискурсу..." [2, с. 345]. Залагодження конфліктів вимагає витворення одностайного рішення, прийнятого у дискурсивний спосіб. Досягнення подібних ухвал повинне спиратися на справедливу процедуру, яка б уможливила інклюзивний процес формування політичної думки та волі.

У зв'язку з цим, Ю. Габермас пропонує модель деліберативної політики, яка з нормативного погляду є слабшою, ніж республіканська, але сильнішою, ніж ліберальна. Деліберативна модель, покликана інтегрувати у єдину концептуальну структуру механізми прийняття рішень та політичну комунікацію. Відмежувавшись від субстанції конкретних життєвих форм, вона виходить із нормативних передумов комунікації взагалі.

Це дає можливість для переосмислення взаємозв'язку між суспільством та державою. Для республіканців притаманний погляд, згідно з яким, суспільство конститується у межах держави як певне ціле завдяки колективній практиці самовизначення громадян, що дає змогу представити демократію через процес самоорганізації суспільства. Становлення суспільства як окремої цілісності створює умови для його відокремлення від бюрократичного апарату держави з одного боку, та індивідуального приватизму – з іншого. Дистанціювання суспільства та держави зменшується завдяки нарощенню питомої ваги політичної публічності, функціонування якої дає змогу поставити роботу автономізованого щодо соціуму апарату держави на службу громадськості. Втім, як вважає Ю. Габермас, нормативні регулятиви, що лежать в основі самоорганізації суспільства повинні бути також доповненими з боку правової держави.

Роль правової держави набуває вирішального значення у межах лібералізму. Лейтмотивом ліберальної теорії є не здійснення певної концепції блага, а забезпечення дієвих правил гри, які уможливають реалізацію інтересів (передусім економічних) окремих груп чи осіб. З цього погляду, правовій державі відводиться роль арбітра, покликаного слідкувати за дотриманням правил. Запропонований лібералами погляд на специфіку та основні завдання правової держави суперечить переконанням Ю. Габермаса, який пов'язує розвиток механізмів правового регулювання з можливістю інституалізації дискурсивних процедур. Такий підхід дає змогу подолати ігнорування ваги правової держави, характерної для республіканізму та уникнути розгляду політичних об'єднань у ролі макросуб'єктів.

У цій тезі прослідковується намір німецького мислителя розпрощатися з будь-якими фігурами філософії свідомості: чи то з республіканським концептом, центрованого відносно

держави самоврядного суспільного цілого, чи то ліберальної інтерпретації держави, представленої у формі об'єднання, яке функціонує за зразком ринку. На його думку, ні спільнота громадян, яка діє як колективний актор, ні функціональна система, у якій кожен розглядається як залежна змінна, не здатна закріпити за особою можливість реального вибору. Лише децентрована модель деліберативної політики, закріплює за кожним право приймати рішення, яке може і повинне координуватися із загальними ухвалами.

Теорія дискурсу репрезентує плацдарм для інтерсуб'єктивного прийняття рішень, яке може відбуватися у два способи: або через інституційні процедури парламентського корпусу, або шляхом залучення індивіда у горизонтальні взаємини публічної сфери. Незважаючи на те, що комунікативна влада існує незалежно від адміністративної, при необхідності вона може конвертуватися у неї. Комунікативні мережі повсякденної мови функціонують, згідно з Ю. Габермасом, як система датчиків, які сигналізують про актуальні проблеми суспільства та вказують на способи їх раціонального вирішення, що надає можливість використати адміністративну владу у найбільш оптимальний та прийнятний для загалу спосіб. Відмінність деліберативної демократії від ліберальної та республіканської у даному випадку є ще більш наочною. Так, у межах лібералізму, політичне волевиявлення громадян має своїм основним завданням легітимізацію панування. Республіканізм наголошує на тому, що витворення політичної думки та волі має конститутивне значення відносно формування суспільства як політичного цілого. Відповідно, результати кожних виборів розцінюються не як своєрідна ліцензія на застосування влади, що є характерним для ліберальної теорії, а як повторний акт самоствердження суспільства у формі політичної єдності. Ю. Габермас намагається представити більш помірковану позицію, стверджуючи, що раціоналізація у рамках теорії дискурсу, означає більше, ніж легітимізація влади, але менше ніж її конституювання. На його думку, процес формування політичної думки та волі не є ні чимось суто зовнішнім відносно влади, ні визначальним щодо неї. Йдеться скоріше про програмування влади через дискурсивні процедури, які виконують роль своєрідних шлюзів раціоналізації. “Деліберативна модель розуміє політичну публічність як резонатор, який сприяє вияву проблем у масштабі всього суспільства, і водночас як дискурсивне очисне устаткування, яке із невпорядкованих процесів формування суспільної думки відфільтровує те, що сприяє узагальненню інтересів, інформаційні роботи, повідомлення на релевантні теми і відображає ці “суспільні думки” на розплавлену публіку громадян, а також передає їх до формального розпорядку для компетентних органів” [10, с. 116].

Із вищеподаних аргументів можна зробити висновок про епістемний статус політичної деліберативної процедури, що дає змогу охарактеризувати її місце та значення у структурі політичної комунікації. “Від інституціалізованого методу інклюзивного формування суспільної думки та інституціалізації демократичного волевиявлення всі повинні не без підстав очікувати, що ці процеси публічної комунікації приведуть до обґрунтованої презумпції розумності й ефективності” [11, с. 168].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Апель К.-О.* Спрямованість англо-американського “комунітаризму” у світлі дискурсивної етики // Єрмоленко А. Комунікативна практична філософія. К.: Лібра, 1999. С. 372–394.

2. *Габермас Ю.* Залучення іншого: студії з політичної теорії. Львів: Астролябія, 2006.
3. *Макінтайр Е.* Після чесноти: Дослідження з теорії моралі. К.: Дух і літера, 2002.
4. *Макінтайр Е.* Чи є патріотизм чеснотою? // Сучасна політична філософія. Антологія. К.: Основи, 1998.
5. *Ролз Дж.* Політичний лібералізм // Сучасна політична філософія. Антологія. К.: Основи, 1998. С. 192–238.
6. *Ролз Дж.* Теория справедливости. Новосибирск: Изд-во НГУ, 1995.
7. *Тейлор Ч.* Джерела себе. К.: Дух і літера, 2005.
8. *Тейлор Ч.* Непорозуміння: дебати між лібералами та комунітаристами // Сучасна політична філософія. Антологія. К.: Основи, 1998. С. 544–575.
9. *Тейлор Ч.* Етика автентичності. К.: Дух і літера, 2002.
10. *Хабермас Ю.* Ах, Европа. Небольшие политические сочинения. М.: Издательство “Весь мир”, 2012.
11. *Хабермас Ю.* Догоняющая революция и потребность в пересмотре левых идей. Что такое социализм сегодня? // Политические работы. М.: Практикс, 2005. С. 147–178.
12. *Хабермас Ю.* Кризис государства благосостояния и истощенность утопической энергии // Политические работы. М.: Практикс, 2005.
13. *Habermas J.* Faktizität und Geltung: Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratisches Rechtsstaats. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1992.

THE CONCEPT OF DELIBERATIVE DEMOCRACY OF J. HABERMAS IN THE CONTEXT OF LIBERALISM AND COMMUNITARIANISM DEBATE

Snizhana Mamchak

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: snizja@ukr.net*

It is considered the debate between liberalism and communitarianism as two of the most influential trends in contemporary social philosophy. It is established theoretical and methodological limits of liberalism and communitarianism. It is found the specific of the concept of deliberative democracy compared with liberalism and republicanism on the following grounds: concept of a citizen, the concept of law, specific of the process of formation the political will of the citizens. It is stressed on epistemic status of political deliberation.

Keywords: deliberative democracy, communitarianism, liberalism, republicanism.

КОНЦЕПЦИЯ ДЕЛИБЕРАТИВНОЙ ДЕМОКРАТИИ Ю. ХАБЕРМАСА В КОНТЕКСТЕ ПОЛЕМИКИ МЕЖДУ ЛИБЕРАЛАМИ И КОММУНИТАРИСТАМИ

Снижана Мамчак

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: snizja@ukr.net*

Рассмотрено полемику между либерализмом и коммунитаризмом как двумя наиболее влиятельными течениями в современной социальной философии. Установлено теоретико-методологические пределы либерализма и коммунитаризма. Раскрыто специфику концепции делиберативной демократии по сравнению с либерализмом и республиканизмом по следующим признакам: концепт гражданина, понятие права, специфика процесса формирования политической воли граждан. Акцентировано на эпистемном статусе политической делиберации.

Ключевые слова: делиберативная демократия, коммунитаризм, либерализм, республиканизм.

Стаття надійшла до редколегії 30.05.2013

Прийнята до друку 24.06.2013